

Andrzej Wawrzynowicz

Polska myśl mesjanistyczna w analizach Tadeusza Krońskiego

Polish Messianic thought in Tadeusz Kroński's analyses

Abstract: Tadeusz Kroński (1907—1958) was one of the most influential representatives of Polish post-war Hegelianism. He was also regarded as the spiritual father of the Warsaw school of the history of ideas. In the 1950s, Kroński published historico-philosophical analyses focused on the ideas propounded by 19th century Polish Messianists of the inter-uprising period, presenting an outright negative view on the movement. Kroński does not see any significant features of theoretical continuity between the tradition of 19th century Polish Hegelianism, shaped by historical influences of the Romantic Messianic ideology (as formulated by Libelt and Cieszkowski), and his own philosophical position. The present study is aimed at a critical verification of Kroński's analyses. It seeks to investigate the origins of the assumption regarding the fundamental discontinuity of both historical lines of development of Polish Hegelianism. Also, an attempt is made to delineate the actual extent of realization of the postulate of radical rejection of Messianic ideas.

Keywords: Tadeusz Kroński, Messianism, Polish Hegelianism, Marxism

Krytyczne rozważania Tadeusza Krońskiego (1907—1958) na temat polskiej myśli mesjanistycznej publikowano w sumie czterokrotnie. Pierwszym studium na ten temat był tekst pt. *Reakcja mesjanistyczna i katolicka w Polsce połowy XIX wieku*, wydany w 1954 roku w czasopiśmie „Myśl Filozoficzna”¹. Tekst ten stanowił,

---

¹ T. KROŃSKI: *Reakcja mesjanistyczna i katolicka w Polsce połowy XIX wieku*. „Myśl Filozoficzna” 1954, nr 3, s. 120—149.

według wydawców edycji pism Krońskiego z 1960 roku, fragment dysertacji kandydackiej Tadeusza Krońskiego. Dysertacja obejmowała, zgodnie z relacją Ireny Krońskiej, w sumie 246 stron tekstu (w maszynopisie)². W 1956 roku Kroński dopisał jeszcze, według tej relacji, rozdział o filozofii narodowej, który „pisany w pośpiechu, na trzydziestu stronicach tylko streszczał, i to pobieżnie, wyniki badań przedstawione w dysertacji”³. Materiał ten wydany został w roku 1957 pod identycznym tytułem, jak wspomniana publikacja z 1954 roku⁴. W tym samym 1957 roku podjął Kroński jeszcze jedną próbę prezentacji treści dysertacji, ogłaszając tym razem „kompozycyjnie i redakcyjnie opracowaną rozprawę pt. *Koncepcje filozoficzne mesjanistów polskich w połowie XIX wieku*”⁵. Tekst rozprawy nie obejmował jednak pełnego zakresu tematyki podejmowanej pierwotnie w dysertacji kandydackiej. W związku z tym w opublikowanych już po śmierci Krońskiego *Rozważaniach wokół Hegla* redaktorzy tego zbioru — Irena Krońska i Bronisław Baczko — dokonali rekonstrukcji całości dysertacji, częściowo na zasadzie „kontaminacji”⁶. Przyjęty w niej za podstawę tekst pracy *Koncepcje filozoficzne mesjanistów polskich w połowie XIX wieku* z 1957 roku połączono więc ostatecznie z pominiętymi przez autora fragmentami dysertacji oraz z niewielkimi partiami drugiej wersji tekstu *Reakcja mesjanistyczna i katolicka w Polsce połowy XIX wieku* z 1957 roku⁷. Ta finalna synteza zawartości dysertacji kandydackiej Krońskiego ukazała się w 1960 roku⁸.

Kroński poddaje ostrej krytyce dorobek polskiej filozofii mesjanistycznej okresu międzypowstaniowego XIX wieku. Przedmiotem krytyki jest tu w pierwszej kolejności myśl głównego przedstawiciela tego nurtu — Augusta Cieszkowskiego. Skrajnie negatywna prezentacja Cieszkowskiego jako reprezentanta „reakcji narodowo-katolickiej”, izolującej, według Krońskiego, filozofię polską XIX wieku od wpły-

² Zob. I. KROŃSKA: *Uwagi wydawców do prac w tej książce zamieszczonych*. W: T. KROŃSKI: *Rozważania wokół Hegla*. Warszawa 1960, s. 455.

³ Zob. ibidem, s. 456.

⁴ Zob. T. KROŃSKI: *Reakcja mesjanistyczna i katolicka w Polsce połowy XIX wieku*. W: *Z dziejów polskiej myśli filozoficznej i społecznej*. T. 3: *Wiek XIX*. Red. B. BACZKO, N. ASSORODOBRAJ. Warszawa 1957, s. 271—304.

⁵ I. KROŃSKA: *Uwagi wydawców do prac w tej książce zamieszczonych...*, s. 456. Por. T. KROŃSKI: *Koncepcje filozoficzne mesjanistów polskich w połowie XIX wieku*. „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 1957, t. 2, s. 81—123.

⁶ B. BACZKO: *Od wydawców*. W: T. KROŃSKI: *Rozważania wokół Hegla...*, s. 9.

⁷ Zob. I. KROŃSKA: *Uwagi wydawców do prac w tej książce zamieszczonych...*, s. 456.

⁸ Zob. T. KROŃSKI: *Filozofia mesjanistyczna i katolicka w Polsce połowy XIX wieku*. W: IDEM: *Rozważania wokół Hegla...*, s. 157—227.

wów postępowej myśli europejskiej i zamykającej ją w ciasnych granicach polityczno-religijnego irracjonalizmu i obskurantyzmu utrwała na wiele lat zdeformowany obraz dziewiętnastowiecznego heglizmu polskiego. Konsekwentne próby uchYLENIA tej jednostronnej oceny i rehabilitacji wartości filozofii polskiej połowy XIX wieku podejmuje w latach sześćdziesiątych XX wieku Andrzej Walicki⁹. Podstawowe znaczenie mają tu prace: *Francuskie inspiracje myśli filozoficzno-religijnej Augusta Cieszkowskiego*¹⁰ oraz *Filozofia a mesjanizm. Studia z dziejów filozofii i myśli społeczno-religijnej romantyzmu polskiego*¹¹. Na błędne utożsamienie pewnych cech niemieckiej i polskiej myśli romantycznej wskazuje ostrożnie już opublikowana w nr. 5 „Studiów Filozoficznych” z 1961 roku recenzja pism zebranych Krońskiego pióra Walickiego¹². Po latach wspomina Walicki wrażenia z lektury tak: „Przy czytaniu książki miałem bardzo mieszane uczucia. Artykuł o tak zwanej filozofii mesjanistycznej w Polsce uważałem [...] za bardzo zły, szkodliwy, łączący stalinowskie schematy z osobistymi idiosynkrazjami autora; w recenzji napomknąłem o pewnych jego niedostatkach, w szczególności o tym, że w Polsce, w odróżnieniu od Niemiec, konserwatyzm nie był charakterystyczną cechą myśli romantycznej, a stosunek do racjonalizmu nie stanowił głównego kryterium postępowości”¹³. Ta uwaga Walickiego, który dostrzega obecność pewnych „stalinowskich” — jak mówi — schematów myślenia w odnośnych analizach Krońskiego, jest jednak szczególnie interesująca w pewnym szerszym kontekście. Walicki prawdopodobnie nie porównywał z sobą szczegółowo (a w każdym razie nie pisze o tym wprost) wcześniejszych wersji studium Krońskiego na temat polskiej filozofii mesjanistycznej, a swoją recenzję opierał na finalnej wersji tekstu, jako najszerszej, jak miał podstawy mniemać. Zestawienie pierwszej i ostatniej z wymienionych tu prac Krońskiego prowadzi tymczasem do wniosku, że wydana pośmiertnie wersja dysertacji pomija znaczną część zawartości pierwszej z tych publikacji, co wydaje się niezrozumiałe w świetle przytoczonych zapewnień Ireny Krońskiej. Co więcej,

⁹ Kwestię tę omawiam szczegółowo w innym miejscu — por. A. WAWRZYNOWICZ: *Filozoficzne przesłanki holizmu historiozoficznego w myśli Augusta Cieszkowskiego*. Poznań 2010, s. 11—13.

¹⁰ A. WALICKI: *Francuskie inspiracje myśli filozoficzno-religijnej Augusta Cieszkowskiego*. „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 1970, t. 16, s. 127—171.

¹¹ A. WALICKI: *Filozofia a mesjanizm. Studia z dziejów filozofii i myśli społeczno-religijnej romantyzmu polskiego*. Warszawa 1970.

¹² Zob. A. WALICKI: *Z puścizny Tadeusza Krońskiego*. „Studia Filozoficzne” 1961, nr 5 (26), s. 83—89.

¹³ A. WALICKI: *Zniewolony umysł po latach*. Warszawa 1993, s. 98.

próba skolacjonowania dwóch pierwszych z kolei tekstów Krońskiego na temat polskiej myśli mesjanistycznej — opublikowanych w odstępie trzech lat pod tym samym tytułem: *Reakcja mesjanistyczna i katolicka w Polsce połowy XIX wieku* — uzasadnia przekonanie, że drugi z nich stanowi nie tyle „streszczenie” wyników badań przedstawionych w dysertacji, ile raczej późniejszą modyfikację pierwszego. W zmienionej wersji artykułu autor usuwa obszernie fragmenty tekstu, częściowo zastępując je nowymi partiami.

Centralnym elementem tekstu pierwodruku *Reakcji mesjanistycznej i katolickiej w Polsce połowy XIX wieku* jest motyw klasowej „walki ideologicznej”¹⁴. Cieszkowski zaprezentowany zostaje tu jako rzecznik interesów „folwarcznej szlachty”¹⁵, który wraz z „Gołuchowskim oraz innymi idealistami”¹⁶ — „wyraźnie wskazuje Polsce miejsce największej w świecie siły kontrrewolucyjnej”¹⁷. Co ciekawe, po tej samej stronie znajduje się poniekąd, zgodnie z ówczesnym stanowiskiem Krońskiego, Hegel. Koncepcja Hegłowska „widziała”, wprowadzie „w zmistyfikowanej postaci, pewien postęp społeczny i starała się go uchwycić”¹⁸, niemniej jednak „doszła — niezgodnie zresztą z duchem swej dialektyki — do uświęcenia junkierskiego państwa pruskiego jako najlepszej dotąd, najdoskonalszej postaci państwa”¹⁹, a jej „naukę o »duchu narodowym«, tajemniczym przejawie idei, można było łatwiej niż pomysły Schellinga wyzyskać dla najbardziej mętnych spekulacji uzasadniających wiarę w »jedyność« narodu polskiego i jego szczególne posłannictwo zbawienia świata”²⁰. Tego niezmistyfikowanego „ducha dialektyki” i prawdziwego „ducha koncepcji heglowskiej” reprezentuje w rozumieniu Krońskiego dopiero lewica heglowska, która wydobywa z twórcy idealizmu absolutnego postępowego „filozofa społecznego”²¹, niejako w poprzek bezpośrednim „intencjom [samego — A.W.] Hegla jako filozofa monarchii pruskiej, obrońcy religii przed atakami materializmu”²². Wyraźnie widać, że Kroński w tym (trudno rozstrzygnąć na ile autentycznym, a na ile markowanym) marksistowskim zaciętrzewieniu ideologicznym posuwa się nieco za daleko. I to nie tylko na poziomie języka, to zna-

¹⁴ T. KROŃSKI: *Reakcja mesjanistyczna i katolicka w Polsce połowy XIX wieku...*, s. 120.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem, s. 138.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem, s. 134.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem, s. 143.

²² Ibidem.

czy ideologicznej frazeologii. Modyfikacja tekstu w wydaniu drugim *Reakcji mesjanistycznej i katolickiej w Polsce połowy XIX wieku* ma na celu, poza wyeliminowaniem agresywnego stalinowskiego języka, wyraźne przesunięcie Hegla na stronę historycznych zwolenników „postępu społecznego” i przygotowanie sobie w ten sposób intelektualnej platformy ewakuacji z tonącego okrętu radykalnego marksizmu, w warunkach — dodajmy — popaździernikowej odwilży politycznej w Polsce. Jest to dogodny grunt metateoretyczny pod kolejną zmianę stanowiska Krońskiego — zmianę, która bynajmniej nie usunie merytorycznych braków wyjściowej oceny filozofii mesjanistycznej, ale za to poprawi wizerunek intelektualny samego Krońskiego, przedstawiając go już nie jako heglizującego ideologa marksistowskiego (którym jest w swoich dwóch pierwszych tekstach o mesjanizmie), lecz jako subtelnego filozofa heglistę usiłującego, jak gdyby, „mówić prawdę” w „trudnych, ideologicznych czasach”.

I tak, w drugiej połowie 1957 roku ukazuje się w czasopiśmie „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” trzeci artykuł: *Koncepcje filozoficzne mesjanistów polskich w połowie XIX wieku*. Zjawisko polskiego mesjanizmu romantycznego ujmuje Kroński tym razem w kategoriach sporu o charakterze już nie ideologicznym, lecz *stricte* filozoficznym. Mesjanizm nie jest tu już diagnozowany w perspektywie historycznej walki klas i prezentowany jako narzędzie obrony interesów klasowych szlachty polskiej. Kroński zaś występuje teraz już nie, jak poprzednio, jako zwolennik społecznego postępu dziejowego, lecz jako rzecznik „racjonalizmu filozoficznego”. Redefinicji ulega zatem zasadnicza oś sporu. Zabarwionej mesjanistycznie narodowej filozofii polskiej, z jej „irracjonalną” wizją świata, wiarą w objawienie i anachroniczną skłonnością do „mistycyzmu”, przeciwstawia Kroński rozum oświeceniowy i nowoczesną myśl zachodnią, w szczególności filozofię niemiecką, z jej szczytowym wykwitem — dialektyką Heglowską oraz materialistyczną dialektyką (Marksa) jako „logicznym” dopełnieniem tej ostatniej. Całość artykułu zostaje, jak była o tym mowa, opublikowana ponownie w 1960 roku, już jako integralna część rozprawy *Filozofia mesjanistyczna i katolicka w Polsce połowy XIX wieku*²³.

Na ogólną kwestię stosunku Krońskiego do dziewiętnastowiecznej myśli polskiej okresu międzypowstaniowego rzuca pewne światło wprowadzone przez Czesława Miłosza pojęcie „ukąszenia heglowskiego”²⁴.

²³ Zob. T. KROŃSKI: *Filozofia mesjanistyczna i katolicka w Polsce połowy XIX wieku...*, s. 157—206.

²⁴ Zob. C. MIŁOSZ: *Biesy*. W: IDEM: *Ogród nauk*. Lublin 1991, s. 120.

Jakkolwiek samo to określenie użyte zostało bezpośrednio w kontekście zawartości zbioru esejów *Zniewolony umysł*²⁵, w którym postać Tadesza Krońskiego nie jest jeszcze szczegółowo charakteryzowana — taka charakterystyka, niezwykle zresztą plastyczna, pojawia się dopiero w *Rodzinnej Europie*²⁶ — to jednak obie te pozycje w twórczości Miłosza, jak również opublikowana w 1998 roku prywatna korespondencja poety z pisarzami z lat 1945—1950²⁷, pokazują wyraźnie, że „ukąszenie heglowskie” jako pewien motyw psychologiczny ukształtował się w świadomości Miłosza pod wpływem obcowania z osobowością Krońskiego. Jakkolwiek stanowisko poety w kwestii teoretycznych związków marksizmu z heglizmem jest bardzo ostrożne, w przywoływanej tu książce *Zniewolony umysł* pisze nawet wprost, że marksizm „stworzył sztuczną dialektykę, która z pozoru tylko jest podobna do filozofii Hegla”²⁸, to jednak coś spowodowało mimo wszystko, że opisywane przez siebie zjawisko psychologiczne nazywa właśnie ukąszeniem „heglowskim”, a nie „marksowskim”. Skłania go do tego prawdopodobnie zachowany w pamięci obraz świadomości, w której motywy marksowskie przenikają się integralnie z heglowskimi — świadomości, której osobowego wzorca dostarczyła mu sylwetka intelektualna Krońskiego.

Krytyczny suplement do tego częściowo wyidealizowanego obrazu Krońskiego zarysowanego przez Miłosza dostarcza tekst napisanej w 1981 roku, a opublikowanej w 1985 roku autobiografii intelektualnej Andrzeja Walickiego *Spotkania z Miłoszem*, przedrukowanej później w książce *Zniewolony umysł po latach*. Zakończenie tego tekstu²⁹ opatrzone cytatem z powstałego w 1946 roku wiersza Miłosza *Dziecię Europy* wyjątkowo trafnie oddaje istotę marksistowskiego historycyzmu, którego rzecznikiem, a zarazem ofiarą był Kroński, i jednocześnie definiuje poniekąd naturę tak zwanego „ukąszenia heglowskiego”. To pojęcie oznacza postawę, którą charakteryzuje generalne przekonanie o bezwzględnym panowaniu praw obiektywnej konieczności historycznej nad prawami i losem jednostek, to znaczy nad suwerennym prawem podmiotowej wolności ducha ludzkiego. Przekonanie to przekłada się pośrednio na ideologiczny postulat marksizmu zalecający kroczenie w awangardzie pochodzącej z historycznej konieczności,

²⁵ C. MIŁOSZ: *Zniewolony umysł*. Paryż 1953.

²⁶ Zob. C. MIŁOSZ: *Rodzinna Europa*. Paryż 1959, s. 214—246.

²⁷ C. MIŁOSZ: *Zaraz po wojnie. Korespondencja z pisarzami 1945—1950*. Kraków 1998.

²⁸ C. MIŁOSZ: *Zniewolony umysł*. Kraków [2004], s. 169.

²⁹ Zob. A. WALICKI: *Zniewolony umysł po latach...*, s. 105—106.

poetycko ujęty właśnie w tym cytowanym przez Walickiego wierszu Miłozsa:

Z małego nasienia prawdy wyprowadzaj roślinę kłamstwa,
Nie naśladowuj tych co kłamią, lekceważąc rzeczywistość.
Niech kłamstwo logiczniejsze będzie od wydarzeń,
Aby znuzeni wędrówką znaleźli w nim ukojenie³⁰.

Dziewiętnastowieczny heglizm polski okresu międzypowstaniowego pokazuje tymczasem, że z tego Heglowskiego nasienia prawdy można — parafrazując słowa poety — wyprowadzić także zupełnie inną, „zdrowszą” roślinę. Być może właśnie obawa przed taką interpretacją rzeczywistości staje się źródłem tego szczególnego zaangażowania, z jakim Kroński zwalcza główny nurt filozofii polskiej połowy XIX wieku. Cóż bowiem oznaczałoby w istocie dopuszczenie możliwości racjonalnego wyjścia poza Heglowski panlogizm, całkowicie alternatywnego wobec marksistowskiego historycyzmu? Co oznaczałoby to dla ludzi, którzy, tak jak Kroński, uformowani w intelektualnej atmosferze katastrofizmu dwudziestolecia międzywojennego i przytłoczeni nastrojem skrajnej rezygnacji w obliczu doświadczenia drugiej wojny światowej — największego kataklizmu, jaki dotknął ludzkość na dotychczasowej drodze jej historycznego pochodzenia cywilizacyjnego, zdecydowali się na radykalny krok przejścia na drugą stronę tego pochodzenia? Miłozs dość plastycznie charakteryzuje wspólny katastrofistyczny rdzeń światopoglądu intelektualistów polskich swojego pokolenia, do którego zalicza także Krońskiego. Można powiedzieć, że było to pokolenie, w którego zbiorowej świadomości gwałtownie załamała się wcześniejsza (mesjanistyczna czy *quasi*-mesjanistyczna w istocie) wiara w celowość procesu historycznego — wiara stanowiąca dotąd nieprzerwanie, mimo przejściowych zaburzeń dziejowych i niezależnie nawet od postępu sekularyzacji w czasach nowożytnych, nienaruszalne podstawy całej judeochrześcijańskiej cywilizacji naszej ery. Gigantyczna skala barbarzyństwa II wojny światowej uruchomiła w masowej skali niczym nieosłoniętą wizję skrajnej „negatywności” egzystencjalnej, powszechny strach, że być może nie istnieje jednak żaden *transcendentny* cel dziejów ludzkości bezwiednie zakładany dotąd w całym obszarze oddziaływania naszego kręgu cywilizacyjnego. Czasowe uśmierzenie tego strachu, względnie skuteczną ucieczką przed nim dać mogło w tych warunkach bezpośrednio jedynie założenie, że cel dziejów istnieje jako *immanentny* samemu procesowi-

³⁰ C. MIŁOZS: *Dzieci Europy*. W: IDEM: *Wiersze*. T. 1. Kraków 1987, s. 174.

wi historycznemu. Czy nie na tym w istocie opierało się zatem to osobliwe „wyjście” ze wspomnianego załamania się wiary w celowość procesu historycznego — wyjście po linii filozoficznej skrajnego historyzmu, czyli historycyzmu, które jako swoisty przedmiot „nowej wiary” zaproponowała swoim wyznawcom marksistowska ideologia realnego socjalizmu? Skoro zaś, zgodnie z tym przekonaniem, dzieje ludzkie okazały się teraz bez reszty zdeterminowane przez historię i jej surowe prawa, prawa niemożliwe do pozytywno-rozumowego zrjonalizowania, to czy nie stało się tym samym jasne, że jedyny sposób na zachowanie efektywnej celowości działania ludzkiego w tych warunkach polegać musi na (paradoksalnym) sprzymierzeniu się jednostki z tą obiektywną koniecznością historyczną w jej negatywno-rozumowym, czyli czysto dialektycznym (mówiąc po heglowsku), aspekcie? „No więc i ja czasem — pisze w porywie szczerości Kroński w znanym liście do Miłosza z 7 grudnia 1948 roku — celowo daję się ponieść temperamentowi: My sowieckimi kolbami nauczyliśmy ludzi w tym kraju myśleć racjonalnie bez alienacji. A co będzie, jeżeli w Rosji zwycięży nowy Żdanow? Czy ja twierdzę, że nie ma ryzyka? Ależ jest! Dlatego [tekst nieczyt.] musimy podnieść (raczej stworzyć) polską kulturę marksistowską, bo bez niej [...] przyjdzie klęska nieuchronna”³¹.

Walicki pisze o szczególnym panegirycznym tonie pisemnych i ustnych wypowiedzi na temat Krońskiego osób z jego bliskiego kręgu, już po śmierci Krońskiego. Jest wśród tych osób obok Bronisława Baczki między innymi Leszek Kołakowski, który w okolicznościowej nocie dołączonej do książki *Rozważania wokół Hegla* pisze (zdaniem Walickiego bezpodstawnie) o „nieomylnie wrażliwej intuicji moralnej”³² Krońskiego. Warto skonfrontować ten ton wypowiedzi Kołakowskiego z roku 1958 z charakterystycznym tonem ironicznego dystansu do całej myśli marksistowskiej, jaki wybrzmiewa 20 lat później z treści *Epilogu* wieńczącego trzeci tom *Głównych nurtów marksizmu...* Symptomatyczne w tym kontekście jest szczególnie jedno sformułowanie tam zawarte, którego rozwinięcie mogłoby rzucić dodatkowe światło na omawianą tu kwestię postawy Krońskiego wobec dziewiętnastowiecznego mesjanizmu polskiego i genezy tej postawy. Pisze tam Kołakowski tak: „Marksizm był największą fantazją naszego stulecia. Był marzeniem o społeczeństwie doskonałej jedności, w którym wszystkie aspiracje ludzkie zo-

³¹ T. KROŃSKI: *List do Czesława Miłosza z dnia 7 grudnia 1948 roku*. W: C. MIŁOSZ: *Zaraz po wojnie. Korespondencja z pisarzami 1945—1950...*, s. 318.

³² L. KOŁAKOWSKI: *O Tadeuszu Krońskim*. W: T. KROŃSKI: *Rozważania wokół Hegla...*, s. 497.

staną spełnione i wszystkie wartości — pogodzone. [...] Zawdzięczał znaczną część swojego sukcesu temu, iż połączył mesjanistyczne fantazje z realną sprawą społeczną, jaką była walka europejskiej klasy robotniczej przeciw wyzyskowi i biedzie, oraz ujął tę kombinację w koherentną całość opatrzoną absurdalnym, od Proudhona przejętym tytułem »naukowego socjalizmu«. Tytuł był absurdalny, ponieważ naukowe mogą być techniki osiągania celów, lecz nie — akty ustanawiania celów”³³.

Próba nałożenia na siebie tej ostatniej uwagi ogólnej Kołakowskiego na temat marksizmu, a więc tezy, iż ten ostatni był pewną formą mesjanizmu (nie narodowego wprawdzie, jak romantyczny mesjanizm polski, ale uniwersalnego czy może „internacjonalistycznego”), oraz komentarzy Miłosza na temat nieprzewyżzonego katastrofizmu Krońskiego stawiałaby kwestię przyczyn omawianej niechęci Krońskiego do polskiej filozofii mesjanistycznej w dość nieoczekiwanym świetle. Jacek Breczko swojej książce *Poglądy historiozoficzne pisarzy z kręgu „Kultury” paryskiej*, omawiającej między innymi ideowe podłoże refleksji historiozoficznej Miłosza, daje syntetyczny podtytuł: *Przewyciężenie katastrofizmu. Odrzucenie mesjanizmu*³⁴. Parafrazując to trafne sformułowanie, można by określić źródła refleksji historiozoficznej Krońskiego, wyjaśniające zarazem podstawy istotnej różnicy dzielącej obu tych intelektualistów w tej ważnej kwestii, jako: rezultat „nieprzewyżzonego katastrofizmu” i „nieodrzuconego mesjanizmu”. Byłby zatem Kroński, w myśl tego, nie tyle antymesjanistą, ile raczej (wraz z całą marksistowską filozofią historii realnego socjalizmu, w szczególności okresu stalinowskiego) swoistym „mesjanistą à rebours”, bądź po prostu „mesjanistą klasowym” — jak by powiedział przedwojenny badacz tego zagadnienia Józef Ujejski³⁵. Wynikałoby z tego następnie, że formułowany przez myśliciela uznanego słusznie za ojca duchowego warszawskiej szkoły historyków idei postulat radykalnego odrzucenia koncepcji mesjanizmu pozostał

³³ L. KOŁAKOWSKI: *Główne nurty marksizmu. Powstanie, rozwój, rozkład*. Londyn 1988, s. 1206.

³⁴ J. BRECZKO: *Poglądy historiozoficzne pisarzy z kręgu „Kultury” paryskiej. Przewyciężenie katastrofizmu. Odrzucenie mesjanizmu*. Lublin 2010.

³⁵ Zob. J. UJEJSKI: *Ogólny rzut oka na prądy religijno-społeczne wśród emigracji po r. 1831*. W: IDEM: *Romantycy*. Wyboru dokonał Z. LIBERA. Warszawa 1963, s. 269. Por. także: J. UJEJSKI: *Dzieje polskiego mesjanizmu do powstania listopadowego włącznie*. Lwów 1931, s. 7. Typologicznym rozróżnieniem między mesjanizmem „narodowym” i „klasowym” posłużył się wcześniej Jan Gwalbert Pawlikowski w swoich studiach nad twórczością Słowackiego — por. J.G. PAWLIKOWSKI: *Mistyka Słowackiego. Studiów nad „Królem Duchem” część pierwsza*. Warszawa—Lwów 1909, s. 482—542.

jedynie niezrealizowanym projektem — projektem, który przy tym jako historyczne stanowisko ideowe należy właściwie do dziejów polskiego mesjanizmu i jego recepcji.

Bibliografia

- BACZKO B.: *Od wydawców*. W: T. KROŃSKI: *Rozważania wokół Hegla*. Warszawa 1960, s. 7—9.
- BRECKO J.: *Poglądy historiozoficzne pisarzy z kręgu „Kultury” paryskiej. Przewyciężenie katastrofizmu. Odrzucenie mesjanizmu*. Lublin 2010.
- KOŁAKOWSKI L.: *Główne nurty marksizmu. Powstanie, rozwój, rozkład*. Londyn 1988.
- KOŁAKOWSKI L.: *O Tadeuszu Krońskim*. W: T. KROŃSKI: *Rozważania wokół Hegla*. Warszawa 1960, s. 493—499.
- KROŃSKA I.: *Uwagi wydawców do prac w tej książce zamieszczonych*. W: T. KROŃSKI: *Rozważania wokół Hegla*. Warszawa 1960, s. 451—461.
- KROŃSKI T.: *Filozofia mesjanistyczna i katolicka w Polsce połowy XIX wieku*. W: IDEM: *Rozważania wokół Hegla*. Warszawa 1960, s. 157—227.
- KROŃSKI T.: *Koncepcje filozoficzne mesjanistów polskich w połowie XIX wieku*. „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 1957, t. 2, s. 81—123.
- KROŃSKI T.: *List do Czesława Miłosza z dnia 7 grudnia 1948 roku*. W: C. MIŁOSZ: *Zaraz po wojnie. Korespondencja z pisarzami 1945—1950*. Kraków 1998, s. 310—321.
- KROŃSKI T.: *Reakcja mesjanistyczna i katolicka w Polsce połowy XIX wieku*. „Myśl Filozoficzna” 1954, nr 3, s. 120—149.
- KROŃSKI T.: *Reakcja mesjanistyczna i katolicka w Polsce połowy XIX wieku*. W: *Z dziejów polskiej myśli filozoficznej i społecznej*. T. 3: *Wiek XIX*. Red. B. BACZKO, N. ASSORODOBRAJ. Warszawa 1957, s. 271—304.
- KROŃSKI T.: *Rozważania wokół Hegla*. Warszawa 1960.
- MIŁOSZ C.: *Ogród nauk*. Lublin 1991.
- MIŁOSZ C.: *Rodzinna Europa*. Paryż 1959.
- MIŁOSZ C.: *Wiersze*. T. 1. Kraków 1987.
- MIŁOSZ C.: *Zaraz po wojnie. Korespondencja z pisarzami 1945—1950*. Kraków 1998.
- MIŁOSZ C.: *Zniewolony umysł*. Paryż 1953.
- MIŁOSZ C.: *Zniewolony umysł*. Kraków [2004].
- PAWLIKOWSKI J.G.: *Mistyka Słowackiego. Studiów nad „Królem Duchem” część pierwsza*. Warszawa—Lwów 1909.
- UJEJSKI J.: *Dzieje polskiego mesjanizmu do powstania listopadowego włącznie*. Lwów 1931.

- UJEJSKI J.: *Ogólny rzut oka na prądy religijno-społeczne wśród emigracji po r. 1831*. W: IDEM: *Romantycy*. Wyboru dokonał Z. LIBERA. Warszawa 1963, s. 265—277.
- UJEJSKI J.: *Romantycy*. Wyboru dokonał Z. LIBERA. Warszawa 1963.
- WALICKI A.: *Filozofia a mesjanizm. Studia z dziejów filozofii i myśli społeczno-religijnej romantyzmu polskiego*. Warszawa 1970.
- WALICKI A.: *Francuskie inspiracje myśli filozoficzno-religijnej Augusta Cieszkowskiego*. „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 1970, t. 16, s. 127—171.
- WALICKI A.: *Zniewolony umysł po latach*. Warszawa 1993, s. 98.
- WALICKI A.: *Z puścizny Tadeusza Krońskiego*. „Studia Filozoficzne” 1961, nr 5 (26), s. 83—89.
- WAWRZYNOWICZ A.: *Filozoficzne przesłanki holizmu historiozoficznego w myśli Augusta Cieszkowskiego*. Poznań 2010.